

فهرست مطالب

۱۱	پیشگفتار.....
۱۷	مقدمه.....
۲۳	فصل اول: موقعیت تجار از قاجار تا پهلوی.....
۲۸	خاستگاه جغرافیایی خاندان ایروانی.....
۴۱	فصل دوم: از کودکی تا ازدواج.....
۵۹	فصل سوم: تحصیل در کالج اصفهان.....
۷۷	فصل چهارم: تحصیل در دانشگاه تهران.....
۸۱	مجله آیین دانشجویان.....
۹۰	رحیم ایروانی و نویسندگی.....
۹۵	فصل پنجم: آغاز مکانیزه کردن صنعت کفش.....
۹۵	از خیابان خیام تا مهرآباد جنوبی.....
۱۰۱	نظام تولید کفش در مهرآباد جنوبی.....
۱۰۳	اولین پارک صنعتی ایران.....
۱۱۱	فصل ششم: توسعه شرکت‌های گروه صنعتی ملی (۱۳۵۷-۱۳۳۶).....
۱۳۱	سرمایه‌گذاری‌های جانبی.....
۱۳۲	تحقیق و توسعه در کفش ملی.....
۱۳۳	مرکز آموزش گروه صنعتی ملی.....
۱۳۵	محیط رقابتی و رقبای اقتصادی.....
۱۳۹	پیامد توسعه: ادغام عمودی.....
۱۵۱	فصل هفتم: فوردیسم ایرانی در گروه صنعتی ملی.....
۱۵۱	روابط کارگری و مدیریت ایروانی.....
۱۶۹	کاریرمای ایروانی.....
۱۷۵	ایروانی و شبکه روابط اجتماعی.....
۱۸۷	فصل هشتم: خانواده بزرگ کفش ملی.....

۱۹۴.....	بنگاه خانوادگی ايروانی.....
۲۰۵.....	فصل نهم: آگهی‌های کفش ملی.....
۲۱۰.....	آگهی‌های تجارتي در دهه ۱۳۴۰.....
۲۱۲.....	کفش ملی در آگهی‌های تجاری.....
۲۲۱.....	فصل دهم: از پاساژ استاندارد تا فروشگاه‌های کفش ملی.....
۲۲۱.....	ظهور فضاهای خرید مدرن.....
۲۲۴.....	توزیع کفش در ایران.....
۲۲۵.....	سیاست کفش ملی در مقابل بنکداران بازار.....
۲۲۸.....	توسعه فروشگاه‌های کفش ملی.....
۲۳۳.....	تأثیر پاساژ و فروشگاه بر فضاهای خرید مدرن در ایران.....
۲۵۹.....	فصل یازدهم: اعتبارات و منابع تامین مالی سرمایه‌گذاری.....
۲۶۰.....	نقش اعتبارات و نهادهای دولتی.....
۲۶۷.....	بانک‌های تخصصی: تامین‌کننده مالی سرمایه‌گذاری‌های بخش خصوصی.....
۲۸۱.....	فصل دوازدهم: مسئولیت اجتماعی کارآفرین.....
۲۸۱.....	فعالیت‌های غیراقتصادی ايروانی.....
۲۸۷.....	کانون مشاوره اقتصادی و مسئولیت اجتماعی.....
۲۹۵.....	فصل سیزدهم: ارتباط رحيم ايروانی با حوزه سیاست.....
۳۱۱.....	فصل چهاردهم: ميراث ايروانی در صنعت مدرن کفش ایران.....
۳۱۹.....	عوامل موفقیت و ميراث محمد رحيم متقی ايروانی.....
۳۲۹.....	گاهنامه زندگی رحيم ايروانی.....
۳۳۱.....	پیوست ها.....
۳۳۱.....	پیوست اول. شرکت‌های گروه صنعتی ملی.....
۳۶۵.....	پیوست دوم. اسناد و تصاویر.....
۴۰۷.....	منابع و مآخذ.....
۴۰۷.....	منابع فارسی.....
۴۱۱.....	منابع انگلیسی.....
۴۲۱.....	نمایه.....

فهرست جداول و نمودارها

تبارشناسی خاندان ابروانی	۴۴
تبارشناسی دو نسل از خاندان ابروانی	۵۱
صنایع کفش ماشینی در گروه صنعتی ملی	۱۱۲
شرکت‌های صنعت کفش عضو گروه صنعتی ملی بر حسب ملیت	
مدیرعامل و سهام گروه صنعتی ملی	۱۱۳
تعداد شرکت‌های تأسیس شده در کفش ملی	۱۱۴
تعداد شرکت‌های ثبت شده کفش ملی	۱۱۶
گروه بازاریابی در گروه صنعتی ملی (نوع فعالیت و تاریخ تأسیس) .	۱۲۱
گروه بازاریابی در گروه صنعتی ملی بر حسب نوع فروش	۱۲۲
نمودار سازمانی گروه صنعتی ملی	۱۲۴
گروه‌بندی سازمانی گروه صنعتی ملی	۱۲۹
ترکیب محصولات تولیدکنندگان کفش در ایران	۱۳۷
ادغام عمودی در گروه صنعتی ملی	۱۴۱
ادغام عمودی و افقی در گروه صنعتی ملی	۱۴۲
وضعیت چهار بانک و موسسه توسعه صنعتی در دهه ۵۰ شمسی ...	۲۷۲
ارکان قانون مشاوره اقتصادی: خانه بزرگ	۲۸۸

فهرست تصاویر و اسناد

۳۰	نقاشی از کاروانسرای گمرگ شیراز در اوایل قرن بیستم
۳۴	خانندان ابروانی: پدر رحیم و عموها
۴۲	رحیم ابروانی، میرزا محمد کاظم، دوستان و اقوام
۴۳	رحیم ابروانی در نوجوانی
۴۸	رحیم ابروانی و برادرانش
۵۰	رحیم ابروانی، همسر و فرزندان
۵۲	رحیم ابروانی و دوستان در شیراز
۵۳	رحیم ابروانی در فرنگ
۶۰	دانش آموزان کالج اصفهان
۶۲	فراغت دانش آموزان کالج اصفهان
۶۴	مسابقه فوتبال در کالج اصفهان
۶۴	زمین های ورزش کالج اصفهان
۶۵	محوطه کالج اصفهان
۶۶	دانش آموزان، معلمان و کارکنان کالج اصفهان
۶۷	گروه پیشاهنگان کالج اصفهان
۷۱	دانش آموزان کالج اصفهان
۷۱	رحیم و همشاگردی های کالج اصفهان
۷۲	رحیم در سال های تحصیل در کالج اصفهان
۷۹	اساتید دانشکده حقوق دانشگاه تهران
۸۰	مدرک تحصیلی محمد رحیم ابروانی
۸۲	صفحه اول و دوم نشریه آیین دانشجویان

۸۴	سند طومار دانشجویان
۸۵	اساتید و دانشجویان دانشکده حقوق دانشگاه تهران
۸۸	رحیم ایروانی در ایام جوانی
۸۹	رحیم ایروانی و برادرانش در دانشگاه تهران
۱۰۲	ساختمان اداری گروه صنعتی ملی در مهرآباد جنوبی
۱۰۳	نقشه پارک صنعتی اسماعیل آباد
۱۰۵	نقشه پارک صنعتی اسماعیل آباد
۱۱۹	صادرات کفش ملی به شوروی در دهه چهل شمسی
۱۲۶	سند گزارش وابسته سفارت انگلستان
۱۵۷	رحیم ایروانی در حال اعطای جوایز به کارکنان
۱۶۳	برگ ارزیابی عملکرد کارکنان
۱۶۷	برگ ارزیابی کارکنان
۱۶۸	فرم استخدامی گروه صنعتی ملی
۱۷۵	بازدید هیات بازرگانی شوروی از بخش کامپیوتری گروه ملی
۲۱۳-۲۲۳	آگهی‌های کفش ملی در مجله توفیق
۲۲۵	استقبال مردم از افتتاح فروشگاه کفش ملی
۲۲۸	مارک کفش ملی
۲۳۱	دکوراسیون فروشگاه‌های کفش ملی
۲۳۲	عروسک‌های کفش ملی
۲۳۵	مدل‌های کفش ملی
۲۸۹	فرم مصاحبه استخدامی در خانه بزرگ
۲۹۲	رحیم ایروانی و فرزندان
۳۲۱	دستخط رحیم ایروانی
۳۲۲	دفتر کار رحیم ایروانی در لندن

پیشگفتار

کتاب حاضر پژوهشی توصیفی و تحلیلی از زندگی و کارنامه اقتصادی محمد رحیم متقی ابروانی، پیشتاز در صنعت مدرن کفش و بنیانگذار گروه صنعتی ملی در ایران دوره پهلوی است. رحیم ابروانی در خانواده‌ای تاجرپیشه به دنیا آمد. هفت نسل از پدرانش همگی از جمله تجار بزرگ شیراز بودند. وی که در امور تجاری گوناگونی، اعم از صادرات و واردات، تجاری آموخته بود از اواسط دهه ۱۳۳۰ از تجارت به صنعت روی آورد و به‌طور مشخص در صنعت کفش و چرم ایران پیشتاز شد. این پژوهش بر مبنای اسناد موجود در مراکز دولتی، خصوصی و کتابخانه‌ها؛ روایت‌های مدیران، مقامات اقتصادی، کارکنان، کارگران، صاحب‌نظران اقتصادی، متخصصان صنعت کفش در ایران، برخی از مدیران خارجی، اعضای خانواده، دوستان و آشنایان؛ و گفتگویی مختصر با خود او صورت گرفته است. روایات در این کتاب، به عنوان اسناد دسته اول، در کنار اسناد دسته دوم رسمی و چاپی به کار رفته‌اند.

از آنجا که مطالعه فعالیت‌های ابروانی از طریق بررسی میزان سرمایه‌گذاری، نوع و شیوه مدیریت در صنعت کفش، و نحوه مشارکت با شرکت‌های خارجی در امر سرمایه‌گذاری مبنای این پژوهش بوده است، اسناد مختلف و در دسترس گروه صنعتی ملی؛ ادارات ثبت تهران و شیراز؛ اسناد بایگانی شده در وزارتخانه‌ها و سازمان‌های متعددی چون وزارت صنایع، سازمان اسناد، مؤسسه تاریخ معاصر ایران، روزنامه اطلاعات، گروه صنعتی ملی، بانک مرکزی؛ و نیز آرشیو ملی بریتانیا و کتابخانه‌های دانشگاه لندن بازدید و با مدیران شرکت‌ها و صاحب‌نظران صنعت در خارج و داخل کشور

گفتگو کردیم. اگرچه کمتر از گذشته، در این راه همچنان با مشکلات معمول مراجعه به اسناد تاریخی و عدم توجه مقامات اقتصادی، به‌ویژه در بخش صنعت، به اهمیت بررسی‌های تاریخی روبه‌رو بودیم.

تمرکز بر فعالیت‌های اقتصادی رحیم ایروانی و ماهیت ادغام فعالیت‌های او در صنعت کفش و چرم، همچنین رهیافت اقتصادی و راهبرد مدیریتی او در گروه صنعتی ملی، نیاز ما را به منابع گوناگون کمتر کرد، در عوض بیشتر به اسناد گروه صنعتی ملی و برخی سازمان‌های دیگر وابسته شدیم. از این روی برای دسترسی نهایی به این اسناد، که هیچ‌گاه کاملاً میسر نشد، مدت زیادی منتظر ماندیم، به امید اینکه با تغییر مدیریت در گروه صنعتی ملی توجه بیشتری به درخواست ما شود. اما، گذر زمان موجب از بین رفتن بخش عظیمی از مدارک در این گروه شد. در واقع، کماکان مشکل اصلی در بررسی‌های تاریخ صنایع خاص عدم وجود بایگانی و امکان دسترسی به اسناد است.

بسیاری در این پژوهش ما را یاری کردند، که بی‌شک بدون آن انجام این تحقیق میسر نبود. از کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، کتابخانه ملی، کتابخانه مجلس شورای اسلامی و نیز موسسه اسناد انقلاب اسلامی، ادارات ثبت استان تهران و برخی وزارتخانه‌ها که از همکاری با ما دریغ ننمودند، سپاسگزاریم.

همچنین لازم است از سرکار خانم زینت منتخب، همسر رحیم متقی ایروانی، که به‌خوبی بر اهمیت ثبت تلاش‌های همسرش در تاریخ معاصر اقتصادی واقف است، تشکر نماییم. او در تمامی مراحل تدوین این کتاب از هر کمک معنوی دریغ نکرد، و آنچه که از رحیم ایروانی باقی مانده بود، از نامه‌ها گرفته تا آلبوم‌های عکس خانوادگی را در اختیار ما قرار داد، و به تمامی پرسش‌های ما، که گاهی ناخوشایند بودند، با خوشرویی پاسخ داد. بدون یاری وی کار تدوین این کتاب بسیار دشوار می‌شد.

بسیاری متن اولیه کتاب را خواندند و ما را از نظرات خود بهره‌مند نمودند،

و یا در جریان گفتگو نکات ارزشمندی را خاطرنشان ساختند. از جمله خانم نزهت ایروانی، خانم مریم ایروانی، آقای حسن خسروشاهی، آقای وحید علاقبند، دکتر وحید نوشیروانی، دکتر احمد اشرف، آقای پرویز حکیمی، دکتر مسعود کارشناس، دکتر عباس میلانی، آقای مصطفی عطری، دکتر محمد توکلی طرقي، آقای مسعود فرجاه، آقای بهرام علاءالدینی و آقای علی لاجوردی که مرهون لطفشان هستیم.

از خانم رزمجو صمیمانه قدردانی می‌کنیم که آلبوم عکس‌های خانوادگی شادروان منوچهر رزمجو، دوست دوران تحصیل رحیم ایروانی در کالج اصفهان را در اختیار ما قرارداد. از خانم جلالی موسوی که این متن را تصحیح کردند صمیمانه سپاسگزاری می‌شود. به علاوه، از کلیه کسانی که سخاوتمندانه وقت خود را برای مصاحبه در مراحل مختلف پژوهش در اختیار ما قرار دادند، سپاسگزاریم. همچنین، از معاونت پژوهشی دانشگاه تهران که تامین مالی بخشی از هزینه‌های این پژوهش را تقبل نمود، قدردانی می‌نماییم.

مسئله دیگری که مبتلا به بسیاری از تحقیقات است، مسئله دسترسی به مدارک در مراکز دولتی است که از لحاظ روش‌شناسی و عینیت علمی این‌گونه تحقیقات تاریخی اهمیت دارد. در ایران برخی اسناد و مدارک با ارائه معرفی‌نامه از مؤسسات آموزشی و تحقیقاتی معتبر در اختیار پژوهشگران و حتی دانشجویان قرار می‌گیرد. ما نیز با معرفی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران که انجام این تحقیق، مورد موافقت شورای پژوهشی آن قرار گرفته بود، به سازمان‌ها و مراکز دولتی مراجعه و اسناد را ملاحظه کردیم. بنابراین می‌توان گفت که مدارکی که در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است با طی همان مراحل که ما گذرانیدیم معمولاً در معرض قضاوت همه محققان قرار می‌گیرد؛ لذا این مسئله که اسناد این کتاب، در دسترس "جامعه عالمان و پژوهشگران" قرار ندارد منتفی است. به عبارت دیگر، اگرچه دسترسی به آرشیو شخصی محتمل بود، اما در این کتاب به مدارکی استناد شده است که اجازه انتشار و

دسترسی به آن برای همه محققان امکان‌پذیر است.

در پایان باید اشاره کنیم که مطالعه تاریخ اقتصادی ایران از رهگذر زندگی کارآفرینان و صاحبان سرمایه ایرانی از جمله دل‌مشغولی‌های ماست. کتاب حاضر حاصل یکی از مجموعه مطالعاتی است که ما درباره کارآفرینان و سرمایه‌داران دوره پهلوی انجام داده‌ایم. لازم به ذکر است که قصد ما از انتشار این بررسی‌ها به هیچ‌وجه بزرگ‌نمایی و اسطوره‌سازی از سرمایه‌داران و کارآفرینان این دوره نیست. بلکه هدف از کاوش در تاریخ اقتصادی، تبیین ساختار رفتارهای اقتصادی است که تحت تأثیر اسطوره‌سازی‌ها و توهم‌ها قرار دارد؛^۱ لذا رهیافت ما، به‌طور مشخص، توامان سه رهیافت تاریخی را دربر می‌گیرد. نخست رهیافتی اخلاقی به این معنی که ما بدون تاریخ گذشتگان نمی‌توانیم خود را توانا بدانیم. وجود چنین انگیزه‌ای ممکن است خواسته یا ناخواسته نوعی سرمشق گرفتن از روش‌ها و فضیلت‌های گذشتگان را در پی داشته باشد.^۲ دومین رهیافت، الگوسازی است، به این معنی که ممکن است همچون ماکس وبر جامعه‌شناس آلمانی،^۳ تعدد چنین تحقیقاتی طراحی نوع خیالی وبری را در آینده ممکن سازد. به علاوه، روش فردگرایانه بررسی تاریخ اقتصادی کمک می‌کند تا ضمن شناخت تجربه گذشتگان فهم ضعف‌های کنونی نیز میسر شود. این چنین انگیزه شناختی، شاید از میل به شناخت، نسبت به خود سرچشمه می‌گیرد و با یافتن بخشی از حلقه‌های مفقوده به حل مسائل و مشکلات موجود کمک خواهد کرد.^۴ در اینجا نه بخش‌های بی‌اهمیت دستاوردهای گذشتگان، بلکه تنها نقاط اوج آن نشان داده می‌شود. علت آن است که مطالعه ما مربوط به دورانی از تاریخ معاصر اقتصادی ایران است که به تعبیر ما دوران "تاریخ اولی‌ها" در صنایع مدرن ایران محسوب می‌شود، دورانی که از دهه سی و چهل شمسی آغاز شد.^۵ تلاش‌هایی که صاحبان صنایع در این دهه انجام دادند، نه تنها در صنعت، بلکه در زندگی اجتماعی و اقتصادی مردم نیز عاملی تعیین‌کننده بود.^۶ البته، ما نقاط تاریک این

فعالیت‌ها را نیز نشان داده‌ایم. رهیافت تاریخی دیگر در این پژوهش پرداختن به تمامی جنبه‌های زندگی رحیم متقی ابروانی است. بنابراین هر چیزی ولو نامفهوم و مغشوش نه بی‌ارزش شمرده شده و نه کنار گذاشته شده است. زیرا ما بر این گمان بودیم که امکان نوعی بازسازی تاریخ از دست رفته، از این طریق فراهم می‌شود.

به هر حال، این‌گونه مطالعات، فرصتی به دست می‌دهد تا به تاریخ اقتصادی ایران کمک هرچند ناچیزی بنماییم. اما مسلماً ادامه این فعالیت‌ها به تذکرات، انتقادات و راهنمایی‌های تاریخ‌نگاران، عالمان علوم اجتماعی و خوانندگان صاحب‌نظر بستگی خواهد داشت.

علی اصغر سعیدی، دانشیار دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران saeidi@ut.ac.ir

فریدون شیرین کام، کارشناس ارشد اقتصاد سیاسی fs-39@yahoo.com

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- به‌طور مثال، آبراهامیان ادعا می‌کند که بورژوازی مدرن از دو موج استفاده کرد. یکی رونق بعد از جنگ دوم جهانی و دیگری بعد از افزایش درآمدهای نفتی در دهه ۱۳۵۰ شمسی. ابراهامیان، ۱۹۸۰، ص ۴۳۲. یا اینکه فرد هالیدی خاستگاه طبقه صنعتی جدید را زمین‌دارانی مانند خداداد فرمانفرمایان، مهدی بوشهری و دیگران می‌داند. در نتیجه این بحث را مطرح می‌کند که اصلاحات ارضی یک زیر بخش بورژوازی صنعتی ایجاد کرد. هالیدی، ۱۹۷۹، ۱۵۱ تا ۱۵۲. به علاوه محقق دیگری بر ارتباط بورژوازی صنعتی با شاه به عنوان عامل مهمی در رشد این طبقه نام می‌برد. نگاه کنید به گراهام، ۱۹۷۹، ۴۷ ال ۴۸

- ۲- نگاه کنید به آیزا برلین، سرشت تلخ بشر، ترجمه لی‌لی سازگار، تهران، ققنوس،

۳- نمونه خیالی نوع‌شناسی است که به جای تکیه بر ادراک حسی که خاص و نه عام است، و یا ادراک عقلی که بدون هیچ خصوصیتی است و تنها بر انتزاع محض متکی است، روی کلی‌های خیالی کار می‌کند؛ کلی‌هایی که از یک حیث حاکمیت دارند و از یک حیث حاکمیت ندارند. کلی خیالی بین کلی حسی و کلی عقلی قرار می‌گیرد. به‌طور مثال یک بورژوازی خیالی در عالم خیال می‌سازیم که این بورژوازی خاص در یک کشور خاص یا منطقه خاص هم نیست، اما انعطاف‌پذیری خاصی دارد که در حقیقت خاصیت فرضیه‌سازی در آن وجود دارد. برای اینکه این کلی خیالی گزاف نباشد و فرضی‌های دست‌گیر برای آزمایش بدهد که بتوان در شعاع آن حرکت کرد و احتمال کامیابی‌اش بالا رود، باید تحقیقات اولیه مکفی انجام گردد.

۴- نگاه کنید به میشل فوکو، نظم گفتار، ترجمه باقر پرهام، آگاه، ۱۳۷۸

۵- مسئله دیگر این است که نسل اول صنعتگران در ایران از موقعیت مناسب و یا به تعبیر ماکیاوولی یاری بخت و شانس استفاده کرده‌اند. درحالی‌که به دلایلی چند وزن شانس، محلی از اعراب ندارد. چراکه همین بخت‌ها به صورت رانت‌های دولتی بعد از انقلاب در دسترس برخی مدیران نیز قرار داشت اما آن‌ها نتوانستند مانند اولی‌های دوره پهلوی عمل کنند.

۶- مسئله عاملیت در مقابل ساختارها حتی در دوران انقلاب هم قابل بررسی است. برخی مقامات اقتصادی برای توجیه مسئله مصادره اموال و دارایی‌های صاحبان صنایع، جو انقلابی را عامل اصلی این تصمیمات می‌دانند. درحالی‌که این مساله بی‌جواب می‌ماند که چگونه در همان دوران آن‌ها نتوانستند از برخی مصادره‌ها جلوگیری کنند، اما در موارد دیگر مانند مصادره اموال و دارایی‌های خسروشاهی‌ها، ارجمندها و دیگران نه؟

مقدمه

دهه چهل و پنجاه شمسی یکی از مهم‌ترین دهه‌های تاریخ اجتماعی و اقتصادی معاصر ایران است. علیرغم تمام انتقاداتی که برخی روشنفکران و نویسندگان به رشد زندگی مصرفی در این ایام کرده اند، ویژگی بارز اجتماعی و اقتصادی این دوره گسترش فضاهای زندگی مدرن بود. یکی از مهم‌ترین علل رشد چنین شیوه زندگی، به رشد صنایع جدید برمی‌گشت که سال‌ها پیش از آن، دنیای غرب آن را تجربه کرده بود. رشد این صنایع نه تنها نشانه ظهور سبک زندگی مدرن، بلکه به منزله بهبود رفاه و کیفیت زندگی نیز بود. بررسی تاریخ رشد برخی از صنایع مدرن که مصرف توده‌ای را دامن زد، تغییرات در فضای زندگی را نیز دربرمی‌گیرد. یکی از این صنایع تولید و توزیع مدرن کفش بود که بررسی آن یکی از شاخص‌های مناسب برای فهم تحول در شیوه زندگی جدید است. این تحول پیامدهای مهم فرهنگی و اجتماعی دربرداشت و بر نحوه روابط انسان‌ها در تمامی نهادهای اجتماعی تاثیر گذاشت. از دهه چهل شمسی به بعد تولید انبوه کفش ماشینی به همراه توزیع مدرن آن از طریق ایجاد فضاهای جدید در شهرهای ایران سبک زندگی ما را متحول کرد. یکی از عوامل این تحول، انگیزه‌های اقتصادی و اجتماعی ریسک‌پذیری مردی بود که برای تحقق آرزوهایش تمام عمر در تلاش بود. محصول این تلاش‌ها رشد صنعت کفش ماشینی و توزیع جدید آن شد که گوشه‌هایی از خاستگاه تجدد صنعتی و تحول نحوه زندگی مدرن در ایران دوره پهلوی را نیز نشان خواهد داد.

محمد رحیم متقی ابروانی، یکی از پایه‌گذاران اصلی صنعت مدرن کفش

در ایران است. او، از جمله فعالان اقتصادی و کارآفرینانی بود که مانند بیشتر کارخانه‌داران و بازرگانان ایرانی، از نیمه دهه سی شمسی فعالیت صنعتی خود را آغاز کرد و در دهه چهل شمسی به یکی از اعضای گروه صنعتگران بزرگ و عضوی از گروه برجسته اجتماعی - اقتصادی ایران بدل شد.^۱ هدف اصلی این کتاب مطالعه زندگی و کارنامه او و تاثیر آن بر تحول اقتصاد و اجتماع ایران است. در فصل اول، نخست به موقعیت تجار بعد از مشروطیت می‌پردازیم، تا شرایط تاریخی و جغرافیایی خاندان ابروانی را در اواخر دوره قاجار و حکومت پهلوی اول مطالعه کنیم. این فصل، از این نظر قابل توجه است که شکل‌گیری اندیشه ترقی‌خواهی را در میان تجار نشان می‌دهد. رشد این اندیشه محصول گسترش روابط تجاری با کشورهای دیگر و در مرحله بعد جایگزینی پیشرفت‌های اقتصادی در تجارت و صنعت است که خود به آنچه نهضت مشروطیت، به عنوان یک جنبش اجتماعی و سیاسی، در صحنه اقتصاد ایران به وجود آورد، بازمی‌گردد. در فصل دوم حوادث زندگی رحیم ابروانی را از زمان کودکی تا ازدواج مرور می‌کنیم. هدف ما در این فصل توجه به ریشه‌های شکل‌گیری شخصیت رحیم ابروانی در خانواده‌ای با زمینه‌های تجاری است. در این دوران او زندگی خانوادگی پر تلاطمی داشت که بر وی و فعالیت‌های آینده‌اش تأثیر زیادی گذاشت. از آنجا که این دوران در زندگی رحیم متقی ابروانی اهمیت فراوانی داشت، در دو فصل سوم و چهارم به کنکاش بخش‌هایی از آن پرداخته‌ایم. در فصل سوم مقطع مهمی از دوران جوانی رحیم ابروانی، یعنی دورانی که او محصل کالج اصفهان بود، را مطالعه می‌کنیم. فعالیت‌های این کالج نه تنها از منظر شناخت نظام آموزشی ایران بعد از مشروطیت اهمیت دارد، بلکه در تأثیری که بر شخصیت رحیم ابروانی گذاشت، نیز قابل مطالعه است. هرچند این دوران یکی از مهم‌ترین مقاطع در زندگی ابروانی برای یادگیری زبان انگلیسی بود، اما آموزش مدرن و انضباطی که در این کالج توسط هیئت مرسلین کلیسایی در ایران آموخته می‌شد، بسیار

بیش از آموزش رسمی درس‌های مختلف به زبان انگلیسی بر دانش‌آموزان تأثیر می‌گذاشت. در فصل چهارم به فعالیت‌های اجتماعی، سیاسی و صنفی رحیم ایروانی در دوران دانشجویی وی می‌پردازیم. تحصیل در دانشگاه تهران فرصتی فراهم آورد، تا او در آینده، به اتکای تجربه، راه زندگی در بخش دولتی و خصوصی را به درستی انتخاب کند و نیز با تکیه بر روابطی که در این دوره به دست آورد راه‌های موفقیت را با سرعت طی نماید. رحیم ایروانی در حقیقت یک فعال دانشجویی تمام عیار بود، تا جایی‌که اولین روزنامه دانشجویی دانشگاه تهران را منتشر نمود. همچنین او در فعالیت‌های صنفی و سیاسی شرکت فعال داشت. در فصل پنجم نشان خواهیم داد که او بعد از پایان تحصیل و شروع کار تجارت، چرا و چگونه به صنعت کفش وارد شد و چگونه در مدتی بیش از دو دهه یکی از واحدهای بزرگ صنعتی در ایران را تأسیس نمود و توسعه داد. بدین جهت روند خطی فعالیت‌های صنعتی او را از ابتدای کارش در واحدهای کوچک صنعتی خیابان خیام تا پارک صنعتی ملی دنبال می‌کنیم. در فصل ششم توسعه شرکت‌های گروه صنعتی ملی را بر حسب نوع فعالیت و میزان مشارکت و مدیریت ایرانی‌ها و خارجی‌ها بررسی می‌کنیم و نشان خواهیم داد که پیامد تلاش‌های رحیم ایروانی به استقرار چه نوعی از مدل توسعه در گروه صنعتی ملی منجر شد. در فصل هفتم روابط کارگری در گروه ملی را از منظر شخصیت کاریزمای ایروانی بررسی می‌کنیم. در فصل هشتم نشان می‌دهیم که چگونه رحیم متقی ایروانی در غیاب برخی عناصر مهم برای یک بنگاه خانوادگی، عناصر جدیدی به بنگاه‌داری وارد نمود، تا برای توسعه گروه صنعتی ملی، جایگزین عناصر غایب بنگاه خانوادگی خویش نماید. در فصل نهم به توصیفی از نقش آگهی‌های تجاری در ایران بعد از مشروطیت به دست می‌دهیم، تا اهمیت و نحوه گسترش آن‌ها در رسانه‌های جمعی مختلف روشن گردد. همچنین نشان خواهیم داد، چگونه با گسترش صنعت آگهی‌ها به‌طور کمی و کیفی تغییر کردند. علاوه بر این، به توصیف

آگهی‌های کفش ملی نیز می‌پردازیم، تا زمینه‌های بررسی فضاهای خرید جدید شهری در ایران، در فصل بعد، روشن شود. در فصل دهم به فعالیت‌های رحیم ایروانی در توسعه نظام توزیع مدرن کفش در ایران می‌پردازیم. برای تحولی که او در نظر داشت، تغییر نظام توزیع سنتی اجتناب‌ناپذیر بود. بررسی واکنش بازار به رشد فروشگاه‌های کفش ملی و نحوه اثرگذاری گسترش این فروشگاه‌ها بر فضای خرید شهری در ایران، نشان می‌دهد که چگونه نظام توزیعی جدید توسعه یافت، درحالی‌که واکنش شدیدی نیز از سوی شبکه ی توزیع سنتی دریافت نکرد. در فصل یازدهم یکی از مبهم‌ترین مسائل درخصوص چگونگی رشد تجار و صاحبان صنایع بزرگ در دوره پهلوی، یعنی مسأله انباشت سرمایه به‌طور اعم و تأمین مالی طرح‌های سرمایه‌گذاری توسط رحیم ایروانی به‌طور اخص، را بررسی می‌کنیم. این مطالعه به ما امکان می‌دهد که نشان دهیم، صنعتگران بزرگ برای توسعه طرح‌های صنعتی خود تا چه حد از درآمدهای نفتی به عنوان منبع سرشار تأمین مالی بهره می‌بردند. همچنین، آیا نزدیکی آن‌ها به دولت راهی برای انباشت سرمایه بود. در فصل دوازدهم فعالیت‌های غیرانتفاعی ایروانی را در گروه صنعتی ملی بررسی می‌کنیم. این فعالیت‌ها نشان می‌دهد که آیا صنعتگران مدرن تنها به حداکثر سود توجه داشته‌اند، یا نه؟ در غیبت برنامه‌های رفاهی جامع دولتی، آن‌ها به باز توزیع درآمدها چگونه می‌نگریستند؟ و به‌طور اخص ماهیت فعالیت‌های اجتماعی رحیم ایروانی چه بوده است؟ در فصل سیزدهم به رابطه رحیم ایروانی با حوزه سیاست می‌پردازیم، تا مسئله مهم و مورد مناقشه‌ای را مجدداً بررسی کنیم. رحیم ایروانی و برخی از صنعتگران مدرن برای ایجاد شبکه روابط و اعتمادسازی، به وسیله نهاد صنفی خود، یعنی اتاق بازرگانی، چه به عنوان یک گروه ذی‌نفع اجتماعی و چه به‌صورت یک گروه فشار قوی، وارد چانه‌زنی و تأثیرگذاری بر سیاست‌گذاران می‌شدند. اما اینکه آیا آن‌ها می‌توانستند بر تصمیمات اقتصادی دولت تأثیر گذارند، مسأله مورد بررسی این فصل است.

فصل آخر نیز به جمع‌بندی نتایج فعالیت‌های رحیم ایروانی و میراث او در صنعت مدرن کفش ایران اختصاص دارد.

انتظار ما این است که مطالعه موردی فعالیت‌های اقتصادی رحیم متقی ایروانی، از طریق سابقه خانوادگی و تجاری، نحوه مدیریت و رهیافت اقتصادی او در صنعت مدرن کفش، نوآوری‌های اقتصادی، انگیزه‌های توسعه و ترقی وی در این صنعت، حرکت از بازارهای ملی به سوی بازار بین‌المللی، و تأثیر او بر حوزه‌های خرید از طریق گسترش نظام توزیع فروشگاه‌های زنجیرهای کفش ملی در پهنه تحولات کلان اقتصادی، اجتماعی و سیاسی عرصه‌های پوشیدم‌ای را در جریان توسعه اقتصادی ایران روشن کند. بدین سبب یکی از اهداف مهم این کتاب، مطالعه دگرگونی‌های حرکت سرمایه در فعالیت‌های صنعتی رحیم متقی ایروانی در دوران پهلوی است. این مطالعه در رسیدن به تبیین بهتری از شکل‌گیری تحولات تاریخ اقتصادی و سیاسی ایران معاصر سودمند است. ما بررسی زندگی رحیم متقی ایروانی را به دلایل مختلفی انتخاب کرده‌ایم که آن‌ها را در فصول این کتاب مطالعه خواهیم کرد.^۱

شم اقتصادی قوی، کاریزمای مدیریتی، نحوه استفاده از سرمایه‌ها و به‌ویژه سرمایه‌های انسانی و فیزیکی داخلی و خارجی، و تلاش در کار و فعالیت‌های اقتصادی ویژگی‌هایی است که او را به چهره‌ای بدل کرده بودند که بسیاری از مشکلات را از سر راه برمی‌داشت. علاوه بر این، این زندگینامه، الگوی بومی مدیریت و کارآفرینی برای کسب و کار در بازار امروز ایران فراهم خواهد کرد.^۲

پی‌نوشت‌ها:

- 1- Ashraf, A and Banuazizi, 'Classes in the Pahlavi Period', *Encyclopaedia Iranica*, Vol. V, Berkeley, Mazda Press, 1992: 658-91

۲- ضرورت و فوریت انجام این گونه تحقیقات بر اساس روایات از آن جهت قابل توجیه است که بسیاری از صاحبان صنایع بزرگ مانند حبیب ثابت صاحب شرکت پیسی کولا و یکی از قدیمی ترین کارآفرینان که بخشی از فعالیت هایش مربوط به دوره جنگ جهانی و حضور نیروهای متفقین در ایران بود، سعید هدایت صاحب کارخانه نقش جهان، ابونصر عضد صاحب نیشکر اهواز، طاهر ضیائی صاحب سیمان خوزستان و فارس و رئیس چند دوره اتاق بازرگانی و صنایع و معادن ایران، محمود رضائی صاحب مس سرچشمه، احمد خیامی صاحب فروشگاه های کوروش و بیمه آسیا، نمازی صاحب کارخانه آجرسازی و نساجی، رشیدیان صاحب عمده بانک تعاون و توسعه، علی کاشانچی از قند شاهزاد، حسین قاسمیه از گروه صنعتی پارس، سلیمان وهابزاده، محسن لک از جنرال تایر و رابر ایران و عضو هیأت مدیره و شریک شرکت های ثابت پاسال به اتفاق پناهی، محمد فاتح از جهان چیت، حسین علاق بند صادرکننده عمده پنبه و معروف به سلطان پنبه در گذشته اند و بسیاری دیگر در سنین کهولت هستند.

۳- استدلال ما در این پژوهش بر این امر استوار است که زندگینامه نویسی مدرن، در حقیقت به رشد پدیده بازاندیشی (self-reflexivity) منجر می شود و راه را برای رشد فردیت بیشتر باز خواهد کرد. اما این مسأله مطرح است که آیا با این کار می توان به همه سؤالات پاسخ گفت؟ آیا در زندگینامه نویسی باید به همه چیز پرداخت؟